

Walizka edukacyjna: „Tubylcze osady Ameryki Łacińskiej w okresie kolonialnym”*

Educational box: „Indigenous settlements of Latin America during the colonial period”

DOI: <https://doi.org/10.21697/an.14432>

EWA KUBIAK

INSTYTUT HISTORII SZTUKI, UŁ

ORCID: 0000-0002-2740-0632

GUADALUPE ROMERO-SANCHEZ

FACULTAD DE EDUCACION, ECONOMIA

Y TECNOLOGIA DE CEUTA, UNIVERSIDAD

DE GRANADA

ORCID: 0000-0003-3865-3579

WALIZKA EDUKACYJNA – WPROWADZENIE DO TEMATU

Walizka edukacyjna, pedagogiczna lub „podróżująca” to rodzaj pomocy dydaktycznej, która początkowo była promowana

* Artykuł powstał podczas prac w projekcie „Vida Cotidiana, Sacralidad y Arte en los Pueblos de Indios de la Monarquía Hispánica” (PID2020-118314GB-I00). Jest on realizowany w ramach programu: „El Programa Estatal de Generación de Conocimiento y Fortalecimiento Científico y Tecnológico del Sistema de I+D+i y de I+D+i Orientada a los Retos de la Sociedad” finansowanym przez: Ministerio de Ciencia, Innovación y Universidades/ Agencia Estatal de Investigación/10.13039/501100011033. Projekt jest realizowany na uniwersytetach hiszpańskich w Almerii i Granadzie. Grupa badawcza składa się z 11 osób: jednej badaczki z Uniwersytetu w Almerii (Hiszpania), czterech profesorów z Uniwersytetu w Granadzie (Hiszpania), dwóch naukowców z Uniwersytetu Narodowego w Kolumbii oraz badaczy z Peru, Hiszpanii (reprezentowanych przez naukowców z uniwersytetów w Sewilli i Madrycie), Chile (Universidad Adolfo Ibáñez), Polski (Uniwersytet Łódzki). Realizacja została zaplanowana na lata 2021–2025. Więcej informacji na temat projektu można znaleźć na stronie: <https://pueblosdeindios.es/quienes-somos/> [dostęp 10 IX 2024].

głównie przez muzea i inne instytucje posiadające kolekcje. Specjalnie skomponowane „walizki” miały na celu przybliżenie szerokiej publiczności zbiorów muzealnych oraz innych kolekcji w sposób przystępny, ale i wieloaspektowy. Można je zdefiniować jako małoformatowe „wystawy dydaktyczne”, ponieważ wiele z nich zawiera repliki obiektów dziedzictwa kulturowego, które pozwalają na opracowanie różnorodnych strategii dydaktycznych, umożliwiających wspólne i interaktywne przyswajanie wiedzy. Przede wszystkim chodzi o „zbliżenie się do dziedzictwa kulturowego podczas lekcji”, a także o „ponowne przemyślenie roli muzeów jako instytucji interaktywnych, zdolnych do opuszczenia swoich sal wystawienniczych”¹.

Walizki dostarcza się do szkół, które są nimi zainteresowane i wyrażą chęć współpracy. Zebrane w nich kopie artefaktów można wykorzystać na różne sposoby i do różnych celów. Każda walizka zawiera przewodnik dla użytkownika z instrukcjami wyjaśniającymi, jak najlepiej wykorzystać

¹ Hiszp. [tłum. E. K.]: „de acercar el patrimonio a las aulas, y de repensar en los Museos como nuevos espacios interactivos, capaces de salir de sus salas”, cyt. za: G. Muñoz García, E. Pablo Jiménez, *Las maletas didácticas en la formación del profesorado: su aportación a los ODS*, en: M.E. Cambil Hernández, A.R. Fernández Paradas, N. de Alba Fernández (eds.), *La didáctica de las Ciencias Sociales ante los retos de los ODS*, Madrid 2023, p. 1090.

umieszczone w niej przedmioty do celów dydaktycznych. Jednak większość obiektów daje nauczycielowi możliwość wyboru, ponieważ informacje „przenoszone” przez przedmioty znajdujące się w walizkach można dostosować do indywidualnie określonych celów dydaktycznych, poziomu kursu, a także uwzględnić odpowiedni dla uczniów stopień trudności. Powstały nawet osobne działy edukacyjny i teoria nauczania określana jako „dydaktyka przedmiotu”, która wyjaśnia, jak przyczynić się do nauki myślenia historycznego opartego na wykorzystaniu kopii artefaktów. Teoria może pomóc w efektywnym zarządzaniu zasobami „walizki” podczas prowadzonej lekcji. W Hiszpanii problemem tym zajmowali się Ángela García Blanco², Joan Santacana i Mestre oraz Nayra Llonch Molina³. Proponuje się zastosowanie metody rozumowania indukcyjnego, dzięki której uczniowie są w stanie zagłębić się w badania historyczne poprzez poznawanie „fragmentów kulturowych”. Bezpośredni kontakt z obiektami zachęca do przeprowadzania obserwacji i analizy, poszukiwań analogii. Przedmioty umożliwiają indywidualne interpretacje, ale także pozwalają na tworzenie pewnych syntez skonstruowanych wokół procesów historycznych i zjawisk kulturowych. Narracje można rozszerzyć, przyjmując wieloaspektowe odczytania przeszłości i uwidaczniając kategorie społeczne, ekonomiczne czy artystyczne. Na poziomie realizacji obiekty umieszczone w walizkach edukacyjnych pozwalają także na różnorodne aktywności – opracowanie osi czasu, kart katalogowych czy też organizowanie miniprojektów wystawienniczych.

Walizki edukacyjne pomagają przewartościować dziedzictwo kulturowe, rozwijać pamięć i poszerzać wiedzę

historyczną, sprzyjając rozwojowi krytycznego myślenia. Dzięki kontaktom z obiektami materialnymi pochodzącymi z innych kultur uczniowie mogą zwiększyć swoją tolerancję i szacunek dla tego co odmienne. Przedmioty w bezpośrednim kontakcie pozwalają również na przezwyciężenie pewnych barier poznawczych, ponieważ w proces edukacyjny zaangażowanych jest wiele zmysłów. Obiektów można dotykać, a nawet użyć ich zgodnie z ich historycznym zastosowaniem. Można usłyszeć dźwięki instrumentów, wdychać zapach przypraw, podziwiać strukturę i odmienność tkanin oraz barwy przedmiotów artystycznych. W ten sposób prowokuje się „wyjście” obiektu z gabloty muzealnej i umożliwia wieloaspektowe poznanie zarówno w sensie materialnym, jak i znaczeniowym.

Uczniowie, którzy pracowali z walizkami edukacyjnymi, są bogatsi o pewne wiadomości i doświadczenia. W przypadku odwiedzin w muzeum, z którego pochodzi pomoc dydaktyczna, uczniowie dysponują nabytą na lekcjach wiedzą dotyczącą instytucji i jej kolekcji. Pozwala to na przełamanie znudzenia, które niekiedy kojarzy się z tradycyjnymi wizytami muzealnymi. Działania te mają także na celu zapewnienie dzieciom pozytywnego doświadczenia, które zbliży je do muzeum i sprawi, że być może stanie się ono atrakcyjne w przyszłości. Przyczyniają się także do tego, że młodzi zaczynają rozumieć zarówno wartość samych obiektów historycznych, jak i koncepcji, do których się one odnoszą. Użycie walizek dydaktycznych wyznacza nowe ścieżki edukacyjne w zakresie poznania i waloryzacji dziedzictwa kulturowego.

Walizka dydaktyczna składa się z trzech podstawowych elementów:

1. pojemnika służącego do przechowywania, segregowania i transportu zawartości; może być nim sama walizka, skrzynia, torba lub jakikolwiek inny odpowiedni do tego celu przedmiot,

2 A. García Blanco, *La exposición. Un medio de comunicación*, Madrid 1999.

3 J. Santacana i Mestre, N. Llonch, *Manual de didáctica del objeto en el museo*, Gijón 2012.

2. przewodnika użytkownika, który wskazuje różnorodną wartość edukacyjną przedmiotów oraz proponuje aktywności związane z zawartymi w walizce materiałami,

3. przedmiotów i/lub materiałów pedagogicznych.

PRZYKŁADY WALIZEK EDUKACYJNYCH

Istnieje wiele walizek dydaktycznych powstałych zarówno w instytucjach hiszpańskich, jak i w odpowiednich placówkach innych krajów. Uniemożliwia to wyczerpującą charakterystykę wszystkich obiektów i opisanie ich w ramach artykułu. Możemy jednak zauważyć, że jej szerokie rozposzechnienie wskazuje na skuteczność takiej formy pomocy dydaktycznej.

Zespół walizek edukacyjnych w Muzeum Złota w Kolumbii stworzony został dla różnych kręgów kulturowych. Na uwagę zasługuje walizka *Amazonas* (Amazonia), która zawiera miniaturowe przedmioty używane aktualnie przez rdzennych mieszkańców grup etnicznych Yukuna, Ticuna i Huitoto (stołek szamana, el manguaré⁴, kanu, łuk, strzała, korona z piór, naszyjniki i inne przedmioty – w tym artystyczne). Inspirują one do odkrywania bogatej różnorodności kulturowej Kolumbii. W związku z tym, że jest to spotkanie z realiami współczesnymi, postarano się o zachowanie maksimum autentyczności. Przedmioty zostały wykonane w wybranych osadach amazońskich przez ich mieszkańców.

4 Rodzaj instrumentu muzycznego używanego w Amazonii. Są to bębny szczelinowe różnej wielkości, wykonane z wydrążonych pni lub mniejszych kawałków drewna wykorzystywane w celach rytualnych oraz „informacyjnych”. Za pomocą *manguaré* przekazuje się informacje na znaczne odległości, zwykle są one związane z tradycyjnymi świętami i uroczystościami. Zob. H. Calle Restrepo, *Periodo independiente y contemporáneo*, en: A. Chavez Mendoza, J. Morales Gómez, H. Calle Restrepo (eds.), *Los indios de Colombia*, Quito 1995, p. 310.

Z jednej strony są zatem replikami obiektów muzealnych, z drugiej jednak stanowią przykład rzemiosła artystycznego wykonanego przez lokalnych twórców⁵.

Ciekawa jest także kolumbijska walizka *San Agustín, mi patrimonio es de la Humanidad*⁶, pomyślana jako interaktywna pomoc dydaktyczna dla dzieci w wieku szkolnym. Zaprasza do zabawy: uczniowie na chwilę stają się archeologami i, podobnie jak naukowcy, odkrywają dawne życie w przedhiszpańskiej osadzie San Agustín⁷. Mogą dotykać przedmiotów-replik z kamienia, ceramiki i metalu i badać je, aby podobnie jak podróżnicy przemierzający departament Huila, poznać bogactwo kulturowe regionu. Uczniowie organizują lokalne święta, w których biorą udział, przygotowują jedzenie i smakują miejscowych potraw, słuchają tubylczej muzyki, poznają krajobrazy. Zgodnie ze scenariuszem jednej z lekcji najmłodsze dzieci mogą wziąć udział w pogrzebie kacyka, dowiadując się przy okazji, co oznaczają zaskakujące z europejskiego punktu widzenia przedmioty towarzyszące ceremonii: pierścień na nosie wodza, diadem na głowie czy posąg umieszczony obok.

Wymienione przykłady nie są jedynymi walizkami edukacyjnymi. Można

5 *Maleta didáctica ¡Amazonas! Cartilla para el maestro*, Bogotá 2002, <https://cdnback.banrepcultural.org/sites/default/files/adjunto-minisitios/maleta-didactica-amazonas-banrepcultural.pdf> [dostęp 24 XI 2023].

6 *San Agustín, moje dziedzictwo należy do Ludzkości*. Zob. *San Agustín, mi patrimonio es de la Humanidad*, Bogotá 2015, <https://cdnback.banrepcultural.org/sites/default/files/adjunto-minisitios/maleta-didactica-san-agustin.pdf> [dostęp 24 XI 2023].

7 Kultura przedhiszpańska charakteryzująca się monumentalnymi rzeźbami kamiennymi oraz interesującymi wyrobami złotniczymi i ceramiką rozwijała się w rejonie Alto Magdalena w Kolumbii w okresie od ok. 1000 r. p.n.e. do czasów konkwisty. Zob. J.L. Socarrás Pimienta, *Alto Magdalena – San Agustín*, en: *Meseo del Oro. Bogotá Colombia*, Bogotá 2013, pp. 68–73; G. Kubler, *The Art and Architecture of Ancient America*, London 1983, pp. 343–347; J.J. Fajardo, *San Agustín: una cultura alucinada*, Barcelona 1977.

także wspomnieć o tego rodzaju pomocach dydaktycznych oferowanych przez działy edukacyjne najważniejszych hiszpańskich muzeów, takich jak Museo Nacional del Prado i Museo Nacional Thyssen-Bornemisza, które zawsze stanowiąc będą punkt odniesienia. Interesujące są także walizki przygotowane przez inne instytucje, takie jak Filmoteca de Cataluña, Museo Valenciano de Etnología, Museo de Arte Abstracto Español Fundación Juan March, Museo de Cerámica w Barcelonie⁸. Ciekawą propozycją jest również walizka opracowana przez Camilę Mileto i Fernanda Vegas z Politechniki w Walencji, która ma na celu poszerzenie i popularyzację wiedzy na temat tradycyjnej architektury⁹, lub walizka edukacyjna przybliżająca wybrane aspekty związane ze sztuką *mudéjar*¹⁰ przygotowana przez Pedra Lavado Paradinas¹¹. Na koniec tej krótkiej charakterystyki należy wspomnieć, że walizki edukacyjne okazały się metodą nauczania dającą bardzo pozytywne wyniki w kształceniu studentów

na kierunkach edukacyjnych. Powstające w czasie zajęć projekty walizek stawały się podstawą prac dyplomowych¹², wykonywano również prototypy takich pomocy dydaktycznych wzbogacone o zestaw scenariuszy lekcji¹³.

W Polsce walizki edukacyjne nie są tak bardzo rozpowszechnione, choć paleta różnorodnych pomocy naukowych ułatwiających zapoznanie się z historią cały czas jest poszerzana. W niektórych muzeach pracuje się z kopiami pojedynczych obiektów, dość popularne są także gry planszowe ułatwiające przyswajanie wiadomości w zakresie wybranego tematu czy przygodowe książki edukacyjne¹⁴.

8 M. Armengol Díaz, *Maletas didácticas: el museo viaja a la escuela; consideraciones en torno a la elaboración de materiales didácticos para ciencias sociales*, „Íber: didáctica de las ciencias sociales, geografía e historia”, 2000, núm. 23, pp. 103–112.

9 C. Mileto, F. Vegas, *Diseño, desarrollo y puesta en marcha de la maleta educativa de apoyo a la arquitectura tradicional*, <https://www.cultura.gob.es/planes-nacionales/planes-nacionales/arquitectura-tradicional/actuaciones/diseño-desarrollo-y-puesta-en-marcha-de-la-maleta-educativa-de-apoyo-a-la-arquitectura-tradicional.html> [dostęp 24 I 2024].

10 „Sztuka mudéjar – sztuka, która rozwija się w Hiszpanii w okresie XIII–XVI w. i charakteryzuje się mieszkaniem elementów sztuki chrześcijańskiej i ornamentu arabskiego”, cyt. za: A. Morales Gómez, *Diccionario visual de términos de arte*, Madrid 2019, s. 303. Zob. także: I. Henares Cuéllar, R. López Guzmán, *Arquitectura mudéjar granadina*, Granada 2020. Tamże bogata literatura przedmiotu.

11 P.J. Lavado Paradinas, *Maleta didáctica de arte mudéjar. Una oferta para el aula y el público en general*, en: M.I. Álvaro Zamora, C. Lomba Serrano, J.L. Pano Cracia (eds.), *Estudios de historia del arte: libro homenaje a Gonzalo M. Borrás Gualis*, Zaragoza 2013, pp. 423–437.

12 F.J. Elviro Ciudad, *Una maleta didáctica para la educación patrimonial de Logroño*, Universidad de La Rioja 2016; M. Postigo Navarro, *Propuesta de trabajo de una maleta didáctica para educación patrimonial en el jardín Miguel Delibes de Segovia*, Universidad de Valladolid 2016, <http://uvadoc.uva.es/handle/10324/15790> [dostęp 24 I 2024]; M. López Zurita, *La maleta didáctica: un recurso motivador en el aula de Primaria. Propuesta para la enseñanza de la Historia*, Universidad de Almería 2019, http://repositorio.ual.es/bitstream/handle/10835/8086/TFG_LOPEZ%20ZURITA%2C%20MARIA.pdf?sequence=1&isAllowed=y [dostęp 24 III 2024].

13 G. Muñoz, P. Esther Jiménez, *Las maletas didácticas en la formación del profesorado: su aportación a los ODS*, en: M. de la Encarnación Cambil Hernández, Antonio R. Fernández Paradas, N. de Alba Fernández (eds.), *La didáctica de las Ciencias Sociales ante los retos de los ODS*, Madrid 2023, pp. 1089–1097; P. Álvarez Domínguez, *Maletas pedagógicas para aprender Historia de la Educación en la Universidad: ¿posibilidad, utopía, realidad o locura?*, en: *Prácticas innovadoras en docencia universitaria. II Jornadas de Innovación Docente*, Sevilla 2013, pp. 1–8; tenże, *Viajes y maletas pedagógicas en la enseñanza y aprendizaje de la historia de la escuela*, „Íber, Didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia”, 2013, núm. 73, pp. 90–97; tenże, *Nuevas maneras de enseñar y aprender Teoría de la Educación en el EEES. Maletas educativas como recurso didáctico*, „Profesorado. Revista de currículum y formación del profesorado”, 2017, vol. 21, núm. 2, pp. 505–532.

14 Na przykład w Zamku Królewskim na Wawelu wydany został cykl komiksów przygodowych przybliżający wiedzę na temat wawelskich zbiorów i historii Polski, których głównymi bohaterami są Karolina i Karol. Zob. Wawel, <https://sklep.wawel.krakow.pl/komiks-mistrz-znaku-geometrycznego.html> [dostęp 24 IV 2024].

Bardzo ciekawą propozycją jest „Muzeum w pudełku. Miasteczko Malki”, czyli pakiet edukacyjny dla uczniów klas 4–6 przygotowany przez POLIN Muzeum Historii Żydów Polskich. Jak czytamy na stronie instytucji:

W zestawie znalazła się gra narracyjna *Miasteczko Malki* wraz ze specjalnie zaprojektowaną mapą, zdjęciami archiwalnymi oraz replikami obiektów z kolekcji Muzeum Polin w postaci druków 3D. W tej edycji projektu repliki obiektów zastąpiliśmy współczesnymi judaikami. Przygotowaliśmy również materiały pomocnicze, a w nich: instrukcję gry, propozycję scenariusza lekcji, opisy zdjęć archiwalnych, słownik pojęć. Dzięki tym narzędziom nauczyciele i nauczycielki z całej Polski będą mogli zaproponować swoim uczniom i uczennicom niezwykłą lekcję, w czasie której poprzez zabawę i wciągającą grę dzieci poznają podstawowe informacje związane z kulturą i tradycją żydowską.

Materiały mogą być wykorzystane na różnych lekcjach, także w czasie zajęć dodatkowych. Będą mogły służyć w szkole latami (w przypadku zniszczenia któregoś elementu istnieje możliwość dodruku dzięki udostępnionym na stronie treściom gry). Liczymy, że materiały pomogą w pracy z uczniami i uczennicami, zainspirują, zachęcą do dalszych poszukiwań i podejmowania działań lokalnych na rzecz zachowania pamięci o historii Żydów polskich¹⁵.

Opinie na temat tego pakietu są bardzo pozytywne. Anetta Artemiuk, nauczycielka ze Szkoły Podstawowej nr 3 w Bielsku Podlaskim, zamieściła na stronie szkoły notatkę, w której podaje:

„Uczniowie kl. 3b uczestniczyli w warsztatach edukacyjnych w ramach Dni Kultury Żydowskiej, które odbyły się w naszej szkole. Była to niezwykła lekcja, w czasie której uczestnicy poznawali tradycje

i kulturę żydowską. Zajęcia były wzbogacone o grę narracyjną *Miasteczko Malki*. Gracze przenosili się 100 lat w przeszłość, trafiając do miasteczka w dawnej Polsce, w której obok siebie żyją Polacy i Żydzi. Dzieci zwiedzały miasteczko z dziewczynką o imieniu Malka. Razem z nią poznawały żydowskie tradycje, święta, kuchnię i realia dnia codziennego. Całość warsztatów przeprowadziła Pani edukator z Muzeum Polin. To było bardzo interesujące wydarzenie w naszej klasie¹⁶.

Takich pozytywnych opinii jest znacznie więcej. Wydaje się zatem, że idea walizek czy też pudełek edukacyjnych jest interesującą propozycją dla szkół. Taki rodzaj pomocy dydaktycznej wychodzi na przeciw zmianom percepcji, które możemy obserwować u dzieci i młodzieży¹⁷.

WALIZKA EDUKACYJNA: „ŻYCIE CODZIENNE, SACRUM I SZTUKA W OSADACH TUBYLCZYCH MONARCHII HISZPAŃSKIEJ”

W związku z realizacją projektu „Życie codzienne, *sacrum* i sztuka w osadach tubylczych Monarchii Hiszpańskiej” członkowie zespołu zdecydowali się zaprojektować walizkę edukacyjną, która pozwoli na popularyzację i rozpowszechnianie wyników badań na ten temat nie tylko w środowisku akademickim, ale także wśród dzieci i młodzieży. Walizka jest przeznaczona dla uczniów w wieku od 6 do 18 lat, propozycje

16 A. Artemiuk, <https://trojka.szkolnastrona.pl/a,340,warsztaty-edukacyjne-muzeum-w-pudelku-miasteczko-malki> [dostęp 24 IV 2024].

17 Na podstawie wykładu wygłoszonego przez Magdalenę Lodwig-Lisowską *Nauczanie o dziejach sztuki we współczesnej szkole. Program a rzeczywistość*. Prelekcja w Instytucie Historii Sztuki Uniwersytetu Łódzkiego zaprezentowana 25 I 2024 r. w ramach spotkań łódzkiego oddziału Stowarzyszenia Historyków Sztuki. Autorka wystąpienia skupiała się nie tylko na programie i nauczaniu historii sztuki, ale także przedstawiła zmiany w profilu ucznia, opierając to na analizie danych wykorzystującej własne badania empiryczne.

15 POLIN, <https://polin.pl/pl/muzeumwpudelku> [dostęp 24 IV 2024].

lekcji zostały dostosowane do odpowiednich grup wiekowych. Wybrane obiekty pozwalają na poznanie kultur przedhiszpańskich i zrozumienie procesów mieszania się cywilizacji po spotkaniu z Hiszpanami¹⁸. W planach jest stworzenie wersji hiszpańskiej – przeznaczonej dla uczniów szkół Półwyspu Iberyjskiego, a także polskiej – dla zainteresowanych szkół w naszym kraju. Dobór obiektów pozwoli na dostosowanie scenariuszy lekcji dla grup młodzieży obu kręgów kulturowych. Walizka będzie realizowana we współpracy z Museo de América w Madrycie.

Walizka wyposażona została w 20 artefaktów:

Lp.	Nazwa obiektu	Charakterystyka
1.	moneta (real)	Moneta z wybranej mennicy amerykańskiej okresu kolonialnego.
2	kipu	Kipu – „zapis liczb węzełkami w systemie dziesiętnym pozycyjnym na niciach zwisających z głównego sznura; używany do zapisu obliczeń, statystyk, tabel, relacji między składowymi, a wedle niektórych interpretacji także tekstów ¹⁹ .

¹⁸ Proces metysażu kulturowego jest szeroko znanym zjawiskiem, był on wielokrotnie charakteryzowany przez licznych naukowców, także przez badaczy polskich. Warto wspomnieć kilka prac poświęconych tej problematyce, zob. P. Drabarczyk vel Grabarczyk, *Todos somos mestizos. Reseña del catálogo de la exposición „Planète Métisse” en el Musée du quai Branly-Jacques Chirac de Paris* (marzo de 2008-julio de 2009), „Arte de América Latina/ Sztuka Ameryki Łacińskiej”, 2021, nr 11, s. 153-171; E. Kubiak, *Cultural metissage – the descriptive concept of hybrid phenomena on the peripheries of cultures*, „Art Inquiry. Recherches Sur les Arts”, 2014, vol. 16, núm. 25, pp. 147-166.

¹⁹ Zob. J. Szemiński, M. Ziółkowski, *Mity, rytuały i polityka Inków*, Warszawa 2006, s. 333.

1. Pierwsza strona z „Kodeksu Mendoza”, ok. 1541, Oxford Library, Wielka Brytania. Fot. domena publiczna

3.	para keros	Kero – andyjski kubek z drewna o charakterze rytualnym, naczynie libacyjne, wywodzące się z czasów prekolumbijskich, wykonywane także w czasach Wicekrólestwa Peru i republiki, szczególnie popularne wśród ludności inkaskiej i ich potomków ²⁰ .
----	------------	---

²⁰ Nazwa kero w języku quechua pochodzi od słowa *q'iru* czyli drewno. Zob. M. Mąka, E. Jodłowska, *Największe lody świata na polach śmierci. Efemeryczny performans z gatunku „tradycji wynalezionej”*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Etnograficzne”, t. 46, 2018, z. 1, s. 3.

2. Strona z katechizmu Pedro de Gante, XVI w.,
Biblioteca Nacional de España, Madryt, Hiszpania.
Fot. domena publiczna

4.	strona z „Kodeksu Mendoza” (il. 1)	Kodeks Mendoza, inaczej Codex Mendocino został wykonany na zlecenie wicekróla Nowej Hiszpanii Antonia de Mendozy (stąd jego nazwa), powstał na początku XVI w. i zawiera historię Azteków (oni sami siebie nazywali Mexica) wraz z opisem założenia Tenochtitlanu, stolicy państwa. Przyjmuje się, że jest on efektem współpracy tubylczego artysty i hiszpańskiego zakonika ²¹ .
5.	strona z katechizmu Pedro de Gante (il. 2)	Jest to katechizm obrazkowy (<i>Catecismo en pictogramas de fray Pedro de Gante</i>), opracowany przez jednego z pierwszych ewangelizatorów, franciszkanina Pietera van der Moere, znanego bardziej jako Pedro de Gante, czyli Piotr z Gandawy, który dotarł do Veracruz na wybrzeżu meksykańskim w 1523 r. Oryginał znajduje się w hiszpańskiej Bibliotece Narodowej (Biblioteca Nacional de España) w Madrycie ²² .

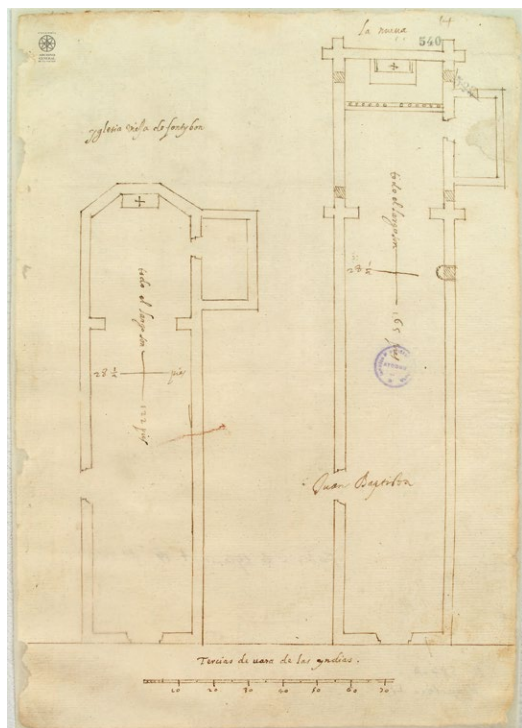
21 F.F. Berdan, P. Rieff Anawalt, *The Essential Codex Mendoza*, Berkeley–Los Angeles–London 1997, p. XI. Zob. także: M. Sten, *Malowane księgi dawnych narodów Meksyku*, Kraków 1980, s. 134–139.

22 Zob. J. Cortés Castellanos, *El catecismo en pictogramas de Fr. Pedro de Gante*, Madrid 1987, p. 13.

6.	grafika ukazująca atrium kościoła z książki „Rethorica Christiana” Diega Valadesa	Jest to opublikowana w 1579 r. w Perugii książka w języku łacińskim o charakterze ewangelizacyjnym, wyposażona w ilustracje ukazujące nie tylko tajemnice wiary, ale i procesy chrystianizacji w Nowej Hiszpanii. Autor dzieła był jednym z pierwszych franciszkańskich misjonarzy na terenie dzisiejszego Meksyku. Diego Valadés urodził się w Tlaxcala w roku 1533. Jego matką, jak się wydaje, była kobieta tubylczego pochodzenia z Tlaxca, a ojcem konkwistador Diego Valadés, który dołączył do żołnierzy Hernána Cortésa i brał udział w oblężeniu i zdobyciu Tenochtitlanu w roku 1521 ²³ .
7.	zdjęcie lotnicze osady tubylczej, np. Suta-tausy w Kolumbii czy Juli w Peru	Osady tubylcze w Ameryce Łacińskiej posiadają charakterystyczny układ urbanistyczny z kościołem zlokalizowanym przy głównym placu na rzucie prostokąta i z szachownicowym układem ulic.
8.	plan kościoła misyjnego, np. Fontibón w Kolumbii, Andahuayllillas w Peru (il. 3)	Kościoły w osadach tubylczych miały charakterystyczny, prosty plan, często zbudowane były na planie krzyża łacińskiego.
9.	vara tkani-ny andyjskiej lub jukatańskiej	Vara – hiszpańska miara długości, około 83 cm ²⁴ .
10.	rzeźba Señora de los Temblores	Señor de los Temblores inaczej Pan Wybawiciel od Trzęsień ziemi, czy też Chrystus od Trzęsień ziemi.

23 E.J. Palomera, *Introducción*, en: D. Valadés, *Retórica Cristiana*, México 2003 [1579], pp. 7–9. Na temat franciszkanina Diego zob. tenże, *Fray Diego Valadés, O.F.M., evangelizador humanista de la Nueva España. El hombre y su época*, México 1963.

24 Zob. J. Szemiński, M. Ziółkowski, dz. cyt., s. 337.

3. Plan kościoła misyjnego w Fontibón w Kolumbii, 1612–1619, Archivo General de la Nación, Bogota, Kolumbia. Fot. domena publiczna

4. Współczesny instrument pututu, sklep instrumentów muzycznych w Meso Inka, Cusco, Peru. Fot. E. Kubiak

11.	kopia obrazu <i>Virgen de Guadalupe</i>	Matka Boska z Gwadelupy była najważniejszym kultowym wizerunkiem maryjnym Nowej Hiszpanii.
12.	grafika przedstawiająca <i>ministriles</i>	<i>Ministriles</i> – instrumenty dęte używane przez grupy muzyków, jak i sama grupa muzyków. Jednym z ciekawszych instrumentów tego typu była <i>chirimía</i> należąca do grupy <i>szalamai</i> ²⁵ .
13.	dzwon kościelny	Dźwięk dzwonów kościelnych wyznaczał rytm życia w wioskach tubylczych Ameryki Łacińskiej w okresie kolonialnym.
14.	kolba kukurydzy	Kukurydza była podstawą diety ludności tubylczej w okresie przedhiszpańskim i kolonialnym.

25 Zob. P. Rodríguez Canfranc, *Los instrumentos de los ministriles*, <https://musicaantigua.com/los-instrumentos-de-los-ministriles/#:~:text=La%20chirim%C3%ADa%2C%20el%20sacabuche%2C%20la,con%20forma%20de%20E2%80%9C%20E2%80%9D> [dostęp 24 II 2024]; G. Baker, *Imposing Harmony Music and Society in Colonial Cuzco*, Durham–London 2008, p. 84.

15.	<i>pututu</i> (il. 4)	<i>Pututu</i> – w wielu andyjskich społecznościach określenie odnosi się do dętego instrumentu muzycznego wykonanego z muszli ²⁶ . Istnieją także <i>pututu</i> wykonane z rogów zwierzęcych ²⁷ . Wymienione instrumenty charakteryzują się niskim wibrującym dźwiękiem.
16.	kilka różnych piór amerykańskich ptaków	Pióra ptasie wykorzystywane były w okresie przedhiszpańskim jako środek płatniczy oraz materiał wykorzystywany do dekoracji. Ta druga funkcja przetrwała również w epoce kolonialnej.
17.	Kopia ilustracji wykonanej przez <i>tlacuilo</i>	<i>Tlacuilo</i> – artysta, skryba-malarz w tradycji azteckiej ²⁸ .

26 Zob. G. Urton, *At the Crossroads of the Earth and the Sky: An Andean Cosmology*, Austin 2013 [wyd. I 1988].

27 M. Kuss, *Music in Latin America and the Caribbean: An Encyclopedic History*, vol. 1, *Performing Beliefs: Indigenous Peoples of South America, Central America, and Mexico*, Austin 2004, p. 120.

28 Zob. M. Aguilar Moreno, *Handbook to Life in the Aztec World*, Oxford 2007, p. 262.

5. N.N., Wizerunek anioła arkebuzera (Salamiel Paxdei), XVII w., Andy Boliwijskie, New Orleans Museum of Art, Stany Zjednoczone. Fot. domena publiczna

CHARAKTERYSTYKA WYBRANYCH PRZEDMIOTÓW ARTYSTYCZNYCH

Każdy z wymienionych powyżej artefaktów jest charakterystyczny dla wybranego obszaru ziem amerykańskich znajdujących się w okresie nowożytnym pod rządami Korony Hiszpańskiej i jest efektem spotkania kultur tubylczych z mieszkańcami Półwyspu Iberyjskiego. Można je analizować, patrząc przez pryzmat życia codziennego, ekonomii, handlu, podróży czy aktywności artystycznej w czasach funkcjonowania wicekrólestwa. Każdy z przedmiotów ma inną formę i pełnił inne funkcje, prowadzi w inne obszary kolonialnego świata, ale jednocześnie każdy z nich pomaga w zrozumieniu amerykańskiej rzeczywistości po przybyciu Hiszpanów. Wszystkie mogą być wykorzystane do lekcji o charakterze ogólnym i jednostkowym. Po pierwsze, artefakty mogą uświadamiać istnienie pewnych reguł rządzących historią i znajdujących odzwierciedlenie w przedmiotach. Po drugie, można mówić o nich samych, ich formie, treści, znaczeniu i funkcji, co znow może doprowadzić do rozważań o charakterze problemowym, takich jak religijność, ekonomia, geografia itp.

KEROS (POZ. 3)

Jak już wspomniano, *keros* są to kubki rytualne używane przez mieszkańców wyżyn peruwiańskich. Opisywane są także jako „Naczynia ceremonialne o długiej tradycji w dziejach Andów, które poprzedzały pojawienie się Tawantinsuyo [państwa Inków – przyp. E. K.] nawet o kilkaset lat, i które w nowych formach i materiałach przetrwały do dziś”²⁹. Na temat *keros* powstało

18.	Wizerunek anioła arkebuzera (il. 5)	Wizerunki aniołów wojowników wyposażonych w arkebuzę były bardzo popularne w sztuce kolonialnej Ameryki Łacińskiej, łączyły funkcje bóstw przedhiszpańskich i obrońców w kontekście wiary chrześcijańskiej.
19.	Kopia strony ze zbioru kazań drukowanych w Ameryce	Kazania, drukowane także w rodzimych językach tubylczych, stanowiły jeden z elementów wspierających ewangelizację.
20.	Kilka przedmiotów ceramicznych z różnych obszarów geograficznych	Wyroby ceramiczne były jednymi z ciekawszych przykładów ekspresji artystycznej w okresie przedhiszpańskim, a w okresie kolonialnym także pozostawały ważnymi wyrobami rzemieślniczymi i artystycznymi.

29 „Vasos ceremoniales de larga data en la historia Andina, que procedieron a la aparición del Tawantinsuyo en varias centenas de años, y que bajo nuevas formas y materiales, perviven en nuestros días”, cyt. za: J.A. Flores Ochoa, E. Kuon Arce, R. Samanez Argumedo, *Queros. Arte Inka en vasos ceremoniales*, Lima 1998, p. XXI.

6. Para keros z drewna ozdobionych dekoracją geometryczną, ok. 1400–1532, Museo Inka, Cusco, Peru. Fot. wg J.A. Flores Ochoa, E. Kuon Arce, R. Samanez Argumedo, dz. cyt., p. 15

wiele publikacji, warto wspomnieć ważne prace autorstwa Mariusza Ziółkowskiego³⁰, Thomasa Cumminsa³¹ czy wspomnianą już książkę Jorge A. Flores Ochoi, Elizabeth Kuon Arce i Roberta Samaneza Argumeda. Keros zmieniały swoje formy i dekoracje. Większość wykonywanych była z drewna (il. 6), ale istnieją też przykłady kubków ceramicznych (il. 7). Na początku ozdabiano je jedynie prostymi wzorami geometrycznymi, jednak w kolejnych wiekach repertuar dekoracyjny znacznie się wzbogacił. Pojawiały się pojedyncze wyobrażenia zoomorficzne (il. 8), pasowe dekoracje z elementami *tokapu*³² (il. 9), powtarzających się motywów flory i fauny andyjskiej, a także rozbudowane sceny figuralne świąt (il. 10), bitew, prac rolnych, handlu.

Zajęcia dydaktyczne z wykorzystaniem kopii keros mogą dotyczyć zarówno zagadnień ogólnych, tego, w jaki sposób utrwalano historię, jak wygląda pamięć o dziejach i zapisywanie ich. Lekcje można także poświęcić samym przedmiotom, ich formie, materiałowi, dekoracji i jej znaczeniu w szerokim kontekście andyjskim. Tematyka przedstawień z keros jest odbiciem mozaiki kulturowej andyjskiej ludności, w której lokalność miesza się z tradycją hiszpańską. Jeszcze inne spotkanie może stać się wprowadzeniem do wierzeń

7. Para keros z ceramiki ozdobionych dekoracją geometryczną, ostatnia tercja XV w., Museo Inka, Cusco, Peru. Fot. wg J.A. Flores Ochoa, E. Kuon Arce, R. Samanez Argumedo, dz. cyt., p. 19

8. Kero z drewna ozdobione dekoracją z wyobrażeniem otorongo (jaguara), ok. 1530, Museo Inka, Cusco, Peru. Fot. wg J.A. Flores Ochoa, E. Kuon Arce, R. Samanez Argumedo, dz. cyt., p. 42

30 M. Ziółkowski, *Acerca de algunas funciones de los keros y los akillas en el Tawantinsuyu incaico y en el Perú colonial*, „Estudios Latinoamericanos”, 1979, 5, pp. 11–24; tenże, *Los keros del Museo Estatal de Etnografía de Varsovia*, „Andes. Boletín de la Misión Arqueológica Andina”, 2000, núm. 5: *Iconografía de los keros*, pp. 121–139.

31 T.B.F. Cummins, *Brindis con Inca. La abstracción Andina y las imágenes coloniales de los quecos*, trad. Y. Westphalen, Lima 2004 [wyd. I 2002].

32 *Tokapu*, inaczej *tuqapu*, prostokątne symbole, których rzędy pokrywały powierzchnie szat, a w okresie kolonialnym także kubków libacyjnych (wyjaśnienie terminu za: J. Szemiński, M. Ziółkowski, dz. cyt., s. 337). Uważa się, że wzory te miały charakter informacyjny dotyczący pozycji społecznej właściciela przedmiotu.

9. Para keros z drewna ozdobionych dekoracją geometryczną (tokapu), XVII w., Museo Inka, Cusco, Peru. Fot. wg J.A. Flores Ochoa, E. Kuon Arce, R. Samanez Argumedo, Queros. dz. cyt., p. 25

10. Kero z drewna ozdobione sceną figuralną przedstawiającą walkę z bykiem, XVIII w., Museo Inka, Cusco, Peru. Fot. wg J.A. Flores Ochoa, E. Kuon Arce, R. Samanez Argumedo, dz. cyt., p. 230

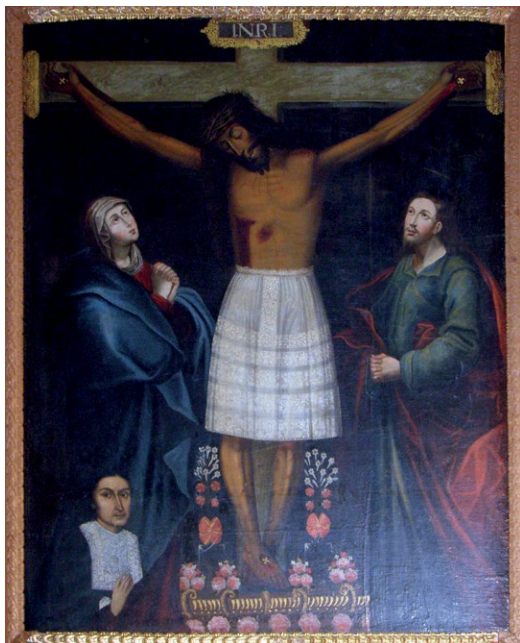

11. N.N., *Señor de los Temblores*, rzeźba z katedry w Cusco, XVI w., procesja w Wielki Poniedziałek 2010 r., Cusco, Peru. Fot. E. Kubiak

i zwyczajów tubylczej ludności, które przetrwały czas konkwisty, uległy transformacji i dalej funkcjonowały w czasach kolonialnych.

SEÑOR DE LOS TEMBLORES (POZ. 10)

Do połowy XVII w. *Señor de los Temblores* (il. 11), wizerunek Ukrzyżowanego Chrystusa z kuzkeńskiej katedry, uważany był za jedno z wielu sakralnych przedstawień i nie cieszył się większą popularnością. Sytuacja zmieniła się po niszczycielskim trzęsieniu ziemi w 1650 r. Społeczeństwo peruwiańskie interpretowało katastrofy naturalne jako konsekwencję gniewu Bóżeo i reakcję Boga na ludzką niemoralność, co wynikało zarówno z tradycji lokalnej, jak i europejskiej. Antidotum na nieszczęścia spowodowane klęską stały się modlitwy i procesje. Według tradycji, gdy postać Chrystusa opuściła katedrę, trzęsienie ziemi ustało. Od tego momentu wizerunek znany był znany jako *Señor de los Temblores*. Rzeźba nawiązuje do gotyckiej figury Chrystusa z hiszpańskiego Burgos z XIV w., czczonej w jednej z kaplic tamtejszej katedry. Kuzkeńską rzeźbę według legendy

12. N.N., *Señor de los Temblores*, wejście do kaplicy św. Antoniego Opata w Cusco, Peru, XVII w. Fot. E. Kubiak

13. N.N., *Señor de los Temblores*, zakrystia kościoła jezuitów w Cusco, Peru, XVIII w. Fot. E. Kubiak

14. N.N., *Señor de los Temblores*, kaplica dawnego beaterium św. Róży w Cusco, Peru, XVIII w. Fot. E. Kubiak

wykonano i wysłano do Ameryki na polecenie Karola V. Historia podróży transatlantyckiej i cudownych wydarzeń przypisywanych wizerunkowi Chrystusa utrwała się w zbiorowej pamięci społeczeństwa Cusco w epoce kolonialnej. Tradycję tę ugruntowała relacja w osiemnastowiecznej kronice Diega de Esquivel y Navia³³, która potwierdza informację o wysłaniu figury Chrystusa Ukrzyżowanego na polecenie Karola V. Obecnie większość badaczy uważa, że figura jest wytworem lokalnym, powstałym po 1560 r. Zazwyczaj przypisuje się ją warsztatom kuzkańskim, wykazuje bowiem zarówno w zakresie formy, techniki, jak i materiałów cechy typowe dla Andów. Jednak istnieją także inne hipotezy dotyczące miejsca powstania rzeźby. Pablo F. Amador Marrero w publikacji z 2020 r.³⁴ zbiera informacje ze wszystkich wcześniej powstałych

33 D. de Esquivel y Navia, *Noticias cronológicas de la gran ciudad del Cuzco*, Lima 1980 [1748], p. 195.

34 P. Amador Marrero, *Materialidad y tecnología: la escultura virreinal a debate. El caso del Señor de los Temblores de Cuzco*, en: G. Siracusano, A. Rodríguez Romero (eds.), *Materia Americana. El cuerpo de las imágenes hispanoamericanas*, Buenos Aires 2020, pp. 219–239.

15. N.N., *Señor de los Temblores*, rzeźba
z kościoła św. Hieronima w Cusco,
Peru, XVIII w. Fot. E. Kubiak

opracowań, ale co najważniejsze, podaje także własną hipotezę na temat pochodzenia figury, wskazując na Nową Hiszpanię. Niezaprzeczalnym jest jednak, że *Señor de los Temblores* jest najważniejszym wizerunkiem kultowym w Cusco. W każdy Wielki Poniedziałek figura Chrystusa przyozdobiona czerwonymi kwiatami (*ñucchu*) w towarzystwie tłumu wiernych w uroczystej procesji przechodzi ulicami Cusco, a jej wizerunek znajduje się w każdym kościele regionu kuzkańskiego – zazwyczaj są to przedstawienia malarskie (il. 12–14), ale w niektórych miejscach odnajdujemy także kopie rzeźbiarskie (il. 15).

Praca z wizerunkiem *Señor de los Temblores* może znów polegać na wprowadzeniu do zagadnień ogólnych, czyli na przykład różnorodnych problemów wynikających z zagrożeń naturalnych i sposobów, w jakie sobie z nimi radzono w okresie funkcjonowania Wicekrólestwa. Tematem lekcji może być sama rzeźba jako wizerunek jednostkowy, ale może ona także stać się pretekstem do rozważań związanych z rozwojem technik w warsztatach snycerskich w czasach kolonii. Wreszcie poprzez wizerunek wrócić można znów do zagadnień ogólniejszych – religii katolickiej, w jej synkretycznej andyjskiej odmianie, świąt, procesji i znaczenia tych wszystkich zjawisk dla społeczeństwa kolonialnego.

WALIZKI EDUKACYJNE A POPULARNE METODOLOGIE HISTORII SZTUKI

Walizki edukacyjne można opisać jako małe kolekcje wyselekcjonowanych obiektów związanych z określonym problemem, epoką i miejscem. Obiekty są pretekstem do poznania historii pewnej społeczności, jej kultury i zwyczajów. Materialne artefakty wykorzystywane do celów dydaktycznych intensyfikują proces poznania i pozwalają na lepszą kontekstualizację zagadnień historycznych.

Interesujące jest, że taki sposób nauczania historii wpisuje się we współczesne nurty interdyscyplinarnych badań poświęconych artystycznym artefaktom. W refleksji nad sztuką wykorzystuje się różne metodologie, przede wszystkim rozbudowane studia historyczne, ale także analizy formalne czy badania koncentrujące się na ikonografii, można jednak wskazać również kierunki studiów związanych z materią i przedmiotem. Nie jest to rodzaj badań, który byłby wcześniej nieznany, ale w ostatnich latach cieszy się on wyjątkową popularnością. Poprzez przedmioty szuka się nie tylko szerszej perspektywy dla analizy aspektów artystycznych, ale także historii społecznej, ekonomicznej czy religijnej. Dan Hicks pisał o „zwrocie materialno-kulturowym” w badaniach humanistycznych³⁵. Leonie Hannan i Sarah Longair starają się opowiadać różne historie poprzez analizę obiektów kultury materialnej, wyjaśniając także rozmaite zagadnienia metodologiczne i podkreślając rolę kolekcji w historycznych badaniach kultury³⁶. Także Anne Gerritsen i Giorgio Riello przedstawiają, w jaki sposób opisywać historię kultury materialnej³⁷. Książka pod ich redakcją, która powstała przy współudziale wielu autorów, została podzielona na trzy części. Pierwsza poświęcona jest dyscyplinom naukowym, których badacze zajmują się studiami nad kulturą materialną, w drugiej znalazła się analiza rozmaitych metod badawczych, a trzecia część traktuje o kolekcjach różnorodnych materialnych artefaktów i roli poznawczej

35 D. Hicks, *The Material-Cultural Turn: event and effect*, in: *The Oxford Handbook of Material Culture Studies*, ed. D. Hicks, M.C. Beaudry, Oxford 2010, pp. 25–98.

36 L. Hannan, S. Longair, *History through material culture*, Manchester 2017.

37 A. Gerritsen, G. Riello, *Introduction: Material culture history: Methods, practices and disciplines*, in: *Writing material culture history*, ed. A. Gerritsen, G. Riello, London–New York–Oxford–New Delhi–Sydney 2021, pp. 1–19.

refleksji nad nimi. Wszystkie rozpoczynają się tekstami o charakterze teoretycznym, a kończą krótkimi rozważaniami zatytułowanymi „obiekt w centrum uwagi” i poświęconymi różnym jednostkowym problemom. Innym ciekawym opracowaniem jest książka napisana przez czterech badaczy: Laurel Tchatcher Ulrich, Ivana Gaskell, Sarę J. Schechner i Sarah Anne Carter, zatytułowana *Tangible Things*, czyli *Rzeczy materialne*³⁸, w której autorzy, wychodząc od przedmiotu, analizują artefakty

38 L. Tchatcher Ulrich, I. Gaskell, S.J. Schechner, S.A. Carter, *Tangible things. Making History through Objects*, Oxford 2015.

materialne w czterech aspektach. Prezentują przedmiot w kontekście miejsca, z którym jest związany, następnie przedmioty przeniesione, a także przedmioty „nie na miejscu”. Ostatnia część jest refleksją nad rolą przedmiotów w opowieściach, a także możliwością wydobycia historii z samych artefaktów. Zaprezentowany przegląd jest fragmentaryczny i wybiórczy, ale wskazuje na coraz większą popularność badań nad przedmiotem materialnym w bardzo różnych aspektach. Nic zatem dziwnego, że obiekty materialne – często o charakterze artystycznym – jako te „opowiadające historie” znalazły swoje miejsce również w świecie nowoczesnej edukacji.

STRESZCZENIE

Walizka edukacyjna, pedagogiczna lub „podróżująca” jest rodzajem pomocy dydaktycznej, która ma na celu przybliżenie szerokiej publiczności zbiorów muzealnych oraz innych kolekcji w sposób przystępny, ale i wieloaspektowy. Można je zdefiniować jako małoformatowe „wystawy dydaktyczne”. W ramach projektu „Życie codzienne, *sacrum* i sztuka w osadach tubylczych Monarchii Hiszpańskiej” została zaprojektowana taka walizka zawierająca kopie dwudziestu artefaktów pochodzących z hiszpańskich terytoriów Ameryki z okresu kolonialnego. Taka pomoc dydaktyczna ma na celu zapoznanie uczniów za pośrednictwem materialnych przedmiotów z kulturą i sztuką Ameryki Łacińskiej okresu wicekrólestwa. Projekt będzie realizowany we współpracy z Museo de América w Madrycie.

SŁOWA KLUCZOWE

walizka edukacyjna, pudełko edukacyjne, dydaktyka przedmiotu

SUMMARY

An educational, pedagogical, or „traveling” suitcase (or box) is a type of teaching aid that aims to introduce museum collections and other collections to the general public in an accessible yet multifaceted way. They can be defined as small-format „teaching exhibitions”. As part of the ongoing project „Daily Life, Sacred and Art in the Indigenous Settlements of the Spanish Monarchy,” such a case has been designed, containing copies of twenty artifacts from Spanish American territories from the colonial period. The planned teaching aid aims to familiarize students through material objects with the culture and art of Latin America during the Viceroyalty period. The project will be carried out in cooperation with the Museo de América in Madrid.

KEYWORDS

educational suitcase, educational box, didactics of artifact

BIBLIOGRAFIA

Źródła drukowane

Esquivel y Navia Diego de, *Noticias cronológicas de la gran ciudad del Cuzco*, Lima 1980 [1748].

Valadés Diego de, *Retórica Cristiana*, México 2003 [1579].

Opracowania

Aguilar Moreno Manuel, *Handbook to Life in the Aztec World*, Oxford 2007.

Álvarez Domínguez Pablo, *Maletas pedagógicas para aprender Historia de la Educación en la Universidad: ¿posibilidad, utopía, realidad o locura?*, en: *Prácticas innovadoras en docencia universitaria*, Sevilla 2013, pp. 1–8.

Álvarez Domínguez Pablo, *Viajes y maletas pedagógicas en la enseñanza y aprendizaje de la historia de la escuela*, „Íber, Didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia”, 2013, núm. 73, pp. 90–97.

Álvarez Domínguez Pablo, *Nuevas maneras de enseñar y aprender Teoría de la Educación en el EEES. Maletas educativas como recurso didáctico*, „Profesorado. Revista de currículum y formación del profesorado”, 2017, vol. 2, núm. 23, pp. 505–532.

Amador Marrero Pablo, *Materialidad y tecnología: la escultura virreinal a debate. El caso del Señor de los Temblores de Cuzco*, en: Gabriela Siracusano, Agustina Rodríguez Romero (eds.), *Materia Americana. El cuerpo de las imágenes hispanoamericanas*, Buenos Aires 2020, pp. 219–239.

Armengol Monserrat, *Maletas didácticas. El museo viaja a la escuela*, „Íber: Didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia”, 2002, núm. 23, pp. 103–112.

Baker Geoffrey, *Imposing Harmony Music and Society in Colonial Cuzco*, Durham–London 2008.

Berdan F. Frances, Rieff Anawalt Patricia, *The Essential Codex Mendoza*, Berkeley–Los Angeles–London 1997.

Calle Restrepo Horacio, *Periodo independiente y contemporaneo*, en: Alvaro Chavez Mendoza, Jorge Morales Gómez, Horacio Calle Restrepo (eds.), *Los indios de Colombia*, Quito 1995, pp. 209–318.

Cortés Castellanos Justino, *El catecismo en pictogramas de Fr. Pedro de Gante*, Madrid 1987.

Cummins Thomas B.F., *Brindis con Inca. La abstracción Andina y las imágenes coloniales de los queros*, trad. Yolanda Westphalen, Lima 2004 [wyd. I 2002].

Drabarczyk vel Grabarczyk Paweł, *Todos somos mestizos. Reseña del catálogo de la exposición „Planète Métisse” en el Musée du quai Branly-Jacques Chirac de París* (marzo de 2008–julio de 2009), „Arte de América Latina/ Sztuka Ameryki Łacińskiej”, 2021, nr 11, s. 153–171.

Elviro Ciudad Francisco Javier, *Una maleta didáctica para la educación patrimonial de Logroño, trabajo fin de grado*, Universidad de La Rioja 2016.

Fajardo Julio José, *San Agustín: una cultura alucinada*, Barcelona 1977.

Flores Ochoa Jorge A., Kuon Arce Elizabeth, Samanez Argumedo Roberto, *Queros. Arte Inka en vasos ceremoniales*, Lima 1998.

García Blanco Ángela, *La exposición. Un medio de comunicación*, Madrid 1999.

Gerritsen Anne, Riello Giorgio, *Introduction: Material culture history: Methods, practices and disciplines*, in: *Writing material culture history*, ed. Anne Gerritson, Giorgio Riello, London–New York–Oxford–New Delhi–Sydney 2021, pp. 1–19.

Hannan Leonie, Longair Sarah, *History through material culture*, Manchester 2017.

Henares Cuéllar Ignacio, López Guzmán Rafael, *Arquitectura mudéjar granadina*, Granada 2020.

- Hicks Dan, *The Material-Cultural Turn: event and effect*, in: *The Oxford Handbook of Material Culture Studies*, ed. Dan Hicks, Mary C. Beaudry, Oxford 2010, pp. 25–98.
- Kubiak Ewa, *Cultural metissage – the descriptive concept of hybrid phenomena on the peripheries of cultures*, „Art Inquiry. Recherches Sur les Arts”, 2014, vol. 16, núm. 25, pp. 147–166.
- Kubler George, *The Art and Architecture of Ancient America*, London 1983.
- Kuss Malena, *Music in Latin America and the Caribbean: An Encyclopedic History*, vol. 1: *Performing Beliefs: Indigenous Peoples of South America, Central America, and Mexico*, Austin 2004.
- Lavado Paradinaso Pedro José, *Maleta didáctica de arte mudéjar. Una oferta para el aula y el público en general*, en: María Isabel Álvaro Zamora, Concha Lomba Serrano, José Luis Pano Cracia (eds.), *Estudios de historia del arte: libro homenaje a Gonzalo M. Borrás Gualís*, Zaragoza 2013, pp. 423–437.
- Mąka Mirosław, Jodłowska Elżbieta, *Największe lody świata na polach śmierci. Efemeryczny performans z gatunku „tradycji wynalazonej”*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Etnograficzne”, t. 46, 2018, z. 1, s. 1–29.
- Morales Gómez Adoración, *Diccionario visual de términos de arte*, Madrid 2019.
- Muñoz García Gemma, Esther Jiménez Pablo, *Las maletas didácticas en la formación del profesorado: su aportación a los ODS*, en: María de la Encarnación Cambil Hernández, Antonio Rafael Fernández Paradas, Nicolás de Alba Fernández (eds.), *La didáctica de las Ciencias Sociales ante los retos de los ODS*, Madrid 2023, pp. 1089–1097.
- Palomera Estaeban J., *Fray Diego Valadés, O.F.M., evangelizador humanista de la Nueva España. El hombre y su época*, México 1963.
- Palomera Esteban J., *Introducción*, en: D. Valadés, *Retórica Cristiana*, México 2003 [1579], pp. 7–9.
- Santacana i Mestre Joan, Llonch Molina Nayra, *Manual de didáctica del objeto en el museo*, Gijón 2012.
- Socarrás Pimienta José Luis, *Alto Magdalena – San Agustín*, en: *Meseo del Oro. Bogotá Colombia*, Bogotá 2013, pp. 68–73.
- Sten Maria, *Malowane księgi dawnych narodów Meksyku*, Kraków 1980.
- Szemiński Jan, Ziółkowski Mariusz, *Mity, rytuały i polityka Inków*, Warszawa 2006.
- Tchatcher Ulrich Laurel, Gaskell Ivan, Schechner Sara J., Carter Sarah Anne, *Tangible things. Making History through Objects*, Oxford 2015.
- Urton Gary, *At the Crossroads of the Earth and the Sky: An Andean Cosmology*, Austin 2013 [wyd. I 1988].
- Ziółkowski Mariusz, *Acerca de algunas funciones de los keros y los akillas en el Ta-wantinsuyu incaico y en el Perú colonial*, „Estudios Latinoamericanos”, 5/1979, pp. 11–24.
- Ziółkowski Mariusz, *Los keros del Museo Estatal de Etnografía de Varsovia*, „Andes. Boletín de la Misión Arqueológica Andina”, 2000, núm. 5: *Iconografía de los keros*, pp. 121–139.

Źródła internetowe

- Artemiuk Anetta, <https://trojka.szkolnastrona.pl/a,340,warsztaty-edukacyjne-muzeum-w-pudelku-miasteczko-malki> [dostęp 24 IV 2024].
- <https://pueblosdeindios.es/quienes-somos/> [dostęp 10 IX 2024].
- López Zurita Maria, *La maleta didáctica: un recurso motivador en el aula de Primaria. Propuesta para la enseñanza de la Historia*, trabajo fin de grado, Universidad de Almería 2019, http://repositorio.ual.es/bitstream/handle/10835/8086/TFG_LOPEZ%20

- ZURITA%2C%20MARIA.pdf?sequence=1&isAllowed=y [dostęp 24 III 2024].
- Maleta didáctica ¡Amazonas! Cartilla para el maestro*, Bogotá 2002, <https://cdn-back.banrepcultural.org/sites/default/files/adjunto-minisitios/maleta-didactica-amazonas-banrepcultural.pdf> [dostęp 24 XI 2023].
- Mileto Camilla, Vegas Fernando, *Diseño, desarrollo y puesta en marcha de la maleta educativa de apoyo a la arquitectura tradicional*, Madrid 2016, <http://www.culturaydeporte.gob.es/planes-nacionales/dam/jcr:e09e72b3-e55f-4db6-ad61-143200a87dd9/2016-maleta-educativa.pdf> [dostęp 24 I 2024].
- Rodríguez Canfranc Pablo, *Los instrumentos de los ministriles*, <https://musicaantigua.com/los-instrumentos-de-los-ministriles/#:-:text=La%20chirim%C3%ADa%2C%20el%20sacabuche%2C%20la,con%20forma%20de%20%E2%80%9C-J%E2%80%9D> [dostęp 24 II 2024].
- POLIN, <https://polin.pl/pl/muzeumwpudelku> [dostęp 24 IV 2024].
- Postigo Navarro Marta, *Propuesta de trabajo de una maleta didáctica para educación patrimonial en el jardín Miguel Delibes de Segovia*, trabajo fin de grado, Universidad de Valladolid 2016, <http://uvadoc.uva.es/handle/10324/15790> [dostęp 24 I 2024].
- San Agustín, mi patrimonio es de la Humanidad*, Bogotá 2015 <https://cdnback.banrepcultural.org/sites/default/files/adjunto-minisitios/maleta-didactica-san-agustin.pdf> [dostęp 24 XI 2023].
- Wawel, <https://sklep.wawel.krakow.pl/komiks-mistrz-znaku-geometrycznego.html> [dostęp 24 IV 2024].

Tekst zgłoszono: 3 VII 2024, recenzowano: 10 IX 2024, zaakceptowano do druku: 13 IX 2024.
